

**ȘCOALA NAȚIONALĂ DE STUDII POLITICE ȘI
ADMINISTRATIVE**

Scoala Doctorală - Domeniul Științe Politice

- Rezumat teză de doctorat -

**Controlul civil-democratic al serviciilor
de informații în noile state membre
NATO și UE. Cazurile României și
Poloniei**

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Ioan Mircea Pașcu

Doctorand:

Emilian – Alexandru Ioniță

București

2023

Cuprins

Capitolul 1. Introducere	5
1.1 Importanța controlului civil-democratic	5
1.2 Obiectivele și limitele cercetării	10
1.3 Clarificări conceptuale	12
Capitolul 2. Cadrul teoretic	18
2.1 Noul instituționalism istoric	18
2.2 Literatura de specialitate pe tema controlului civil-democratic.	18
2.2.3. Relațiile civil-militare	18
2.2.4. Studiile de intelligence	21
Capitolul 3. Aspecte metodologice	48
3.1 Cadrul analitic și fazele cercetării	48
3.2 Date utilizate	54
Capitolul 4. Tipuri de control civil-democratic în statele membre UE și NATO	55
4.1 Franța	55
4.2 Germania	61
4.3 Belgia	66
4.4 Portugalia	71
4.5 Bulgaria	75
4.6 Croația	79
4.7 Estonia	85
4.8 Ungaria	87
4.9. Concluzii de etapă	91

Capitolul 5. România 96

- 5.1 Moștenirea comunistă 96
- 5.2 Gestionarea „moștenirii” securității post-1989 104
- 5.3 Rolul cooperării externe în procesul de reformă 115
- 5.4 Mass-media și societatea civilă 125
- 5.5 Politizarea sectorului de informații 132

Capitolul 6. Polonia 140

- 6.1 Moștenirea comunistă 140
- 6.2 Lustrația cadrelor vechiului regim 144
- 6.3. Deschiderea arhivelor MSW 148
- 6.4 Noul cadru de reglementare al serviciilor de informații
149
- 6.5 Relația sistemului de informații cu politicul 155

Capitolul 7. Concluzii 159

- 7.1 Similitudini în experiențele României și Poloniei 159
- 7.2 Perspective de continuare a cercetării 163
- 7.3 Implicații pentru politici publice în sectorul de securitate
164

Bibliografie 167

1. Obiectivele cercetării și ipoteza

Serviciile de informații sunt o componentă importantă a cadrului instituțional al oricărui stat, având ca sarcină primară informarea deciziei politice în sfera securității naționale¹. Secretul este fără dubiu o parte integrantă esențială a muncii de informații, fără de care eficacitatea acestora ar avea de suferit semnificativ. Cu toate acestea, secretul și opacitatea care înconjoară serviciile de informații poate ascunde conformism, incompetență, ilegalitate, depășirea atribuțiilor și politizare². Toate aceste potențiale deficiențe afectează legitimitatea și eficacitatea activității de informații și, în ultimă instanță sunt decontate de cetățeni, ale căror drepturi pot fi încălcate de un aparat de informații din ce în ce mai complex și capabil. Dreptul la viața privată este în special vulnerabil, fiind vizat de măsuri tot mai normalizate de supraveghere pe scară largă.

Prezentul studiu nu își propune să furnizeze „rețete” ale democratizării serviciilor de informații, ci să creioneze și să testeze un cadru analitic util atât studiului aprofundat al mecanismelor de control civil democratic, cât și demersurilor de reformă instituțională a sectorului de informații, în special cel din Europa de Est. Înțelegerea factorilor care afectează funcționarea mecanismelor de control civil-democratic este un punct de plecare esențial în orice demers de reformă a acestui sector.

Scopul acestui studiu a fost de a contribui la completarea lacunelor din literatura de specialitate pe tema democratizării sectorului de informații din Europa post-comunistă – cu precădere noile state

¹ Wills, Aidan. 2010. „Understanding Intelligence Oversight”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF).

² Lashmar, Paul. 2019. „From Silence to Primary Definer: The Emergence of an Intelligence Lobby in the Public Sphere”, în *Critical Sociology*, 45(3), p. 199.

membre UE și NATO. Experiența și lecțiile învățate de aceste state până acum sunt utile inclusiv statelor care trec în acest moment prin procese de reformă. Fără a fi reprezentative pentru toate tranzițiile post-comuniste (acestea, așa cum am văzut, manifestă un anumit grad de variabilitate), cazurile României și Poloniei ilustrează unele dintre capcanele inerente oricărui proces de democratizare, bazat pe reformele implementate rapid și cu împrumutarea, prin cooperare externă, de elemente insuficient adaptate la contextul și particularitățile naționale.

Având în vedere importanța cercetării în profunzime a modului în care contextul istoric-instituțional afectează funcționarea mecanismelor de control civil-democratic, prezentul studiu își propune să răspundă la următoarele întrebări:

- Care sunt punctele convergente și divergente dintre mecanismele de control civil-democratic al serviciilor de informații în statele membre UE și NATO?
- Care sunt particularitățile modului de funcționare ale acestor mecanisme în noile state membre UE și NATO (din punct de vedere al cadrului de reglementare, modului de funcționare, eficacității, impactului asupra activității serviciilor de informații)?
- Care sunt factorii instituțional-istorici care au determinat/determină aceste particularități?

Ipoteza prezentului studiu poate fi formulată drept: moștenirea istorică post-comunistă și modul în care aceasta este gestionată în primii ani ai perioadei de tranziție determină eficacitatea mecanismelor de control civil democratic. Efectul este în primul rând unul direct, *via* prima configurația instituțională de tranziție, care, în lipsa unor joncțiuni critice (crize de sistem) își va pune amprenta pe toate configurațiile ulterioare. În al doilea rând, efectul este indirect, gestionarea moștenirii autoritare determinând: 1. relația politic - servicii de informații; 2. relația societate – servicii de informații și 3. măsura în care factorul extern i se permite să influențeze procesul de reformă al sectorului de informații. Astfel, o perioadă inițială a tranziției în care nu

există o disociere neechivocă de sectorului de informații al vechiul regim și în care cadrul instituțional inițial este construit pentru a favoriza eficacitatea serviciilor în detrimentul transparenței/deschiderii acestora, va duce la un ecosistem al mecanismelor de control civil-democratic puțin divers și ineficace. În același timp, va genera un grad mare de politizare a sistemului de informații, neîncredere în acesta la nivelul societății și un grad mai mare de autonomie a serviciilor de informații în ceea ce privește cooperarea externă (care astfel va deveni treptat un instrument de creștere a eficacității, nu unul care să contribuie la democratizare). Aceste efecte secundare duc la rândul lor la scăderea suplimentară a eficacității mecanismelor de control.

2. Metodologia de cercetare

Având în vedere obiectivele generale ale acestui studiu (prezentate în Capitolul 1), este necesară o abordare multi-metodică calitativă – analiză comparată de documente oficiale/legislație și de discurs) ce permite atât comparația între diferitele configurații instituționale analizate cât și aprofundarea unor cazuri particulare pentru a descrie în detaliu mecanismele cauzale care conectează variabila dependentă - *mecanismul de control civil-democratic*³ (inclusiv sub aspectul structurii și eficacității acestuia) - de variabilele independente - factorii care generează aceste configurații instituționale și le influențează modul de funcționare.

Variabila dependentă, cadrul mecanismelor de control civil-democratic, este analizată din următoarele puncte de vedere: tipurile de pârghii de control pe care politicul le are la dispoziție; natura și amplitudinea mandatului de control exercitat; gradul de expertiză și accesul instituțiilor cu atribuții de control la informații privind activitatea structurilor controlate; eficacitatea implementării/aplicării mecanismelor stabilite prin legislație – sunt relevante în acest sens inclusiv cazurile concrete de „răspuns” ale mecanismelor de control la

³ Variabila dependentă ia în calcul exclusiv mecanismele formale de control. Cele informale, mass-media și societatea civilă, sunt tratate ca variabilă independentă, întrucât nu sunt parte din cadrul instituțional stabilit și reformat de politic.

derapajele structurilor de informații; modul în care mecanismele de control afectează eficacitatea instituțiilor controlate și asigură un grad necesar/suficient de secret al informațiilor și operațiunilor; adaptabilitatea cadrului instituțional creat la creșterea complexității „peisajului de amenințare” concret pe care trebuie să îl gestioneze serviciile

Variabilele independente iau în calcul factorii care afectează formarea și funcționarea mecanismelor de control civil-democratic. Am în vedere: *moștenirea istorică* și modul în care a fost aceasta gestionată în perioada de tranziție post-autoritară; *relația sectorului de informații cu politicul*; *dimensiunea externă* (cooperarea internațională și implicarea altor state în procesele de reformă); *societatea civilă și mass-media* - ultima „linie de apărare” în situațiile în care controlul formal (exercitat de structuri ale statului) este insuficient sau ineficace.

Cercetarea este împărțită în două faze. Prima fază - faza comparată - include o trecere sintetică în revistă a mecanismelor de control democratic la nivelul statelor europene membre UE și NATO, necesar pentru perfectarea variabilelor și la identificarea „punctelor focale” ale celor două studii de caz. Eșantionul analizat urmărește principiul diversității maxime și include următoarele state: Franța, Germania, Belgia, Portugalia, Bulgaria, Croația, Ungaria, Estonia. Pentru toate cele 8 state, voi trece în revistă structura și modul în care au apărut mecanismele de control civil democratic aflate în prezent în funcțiune și provocările cu care acestea s-au confruntat de la adoptare. Datele pentru faza comparată a cercetării au fost obținute prin consultarea documentelor oficiale disponibile online (paginile web ale serviciilor de informații din cele opt state vizate de analiză, legislație relevantă disponibilă în limba engleză sau franceză, rapoarte oficiale, etc.) precum și surse secundare - lucrări academice pe tema funcționării mecanismelor de control civil democratic.

Faza a doua – două studii de caz - aprofundează analiza prin utilizarea variabilelor stabilite și evidențiază relațiile dintre acestea în cazul a două state post-comuniste cu parcursuri și experiențe diferite -

România și Polonia. Grilele de indicatori aplicate cazurilor României și Poloniei sunt parțial diferite, diferențele fiind dictate de disponibilitatea diferită a datelor primare. Colectarea de date pentru cele două studii de caz a fost realizată prin analiză calitativă de conținut a legislației, documentelor oficiale și discursului public (inclusiv interviuri) al decidenților din statele analizate, precum și analize de politici publice.

3. Structura lucrării

Capitolul 1 – Introducere – trece în revistă importanța studierii controlului civil-democratic, subliniind că problema guvernării sectorului de informații într-un cadru democratic devine astfel una crucială, care nu poate fi rezolvată decât prin transparentizarea sectorului, democratizarea și impunerea de mecanisme de control eficiente asupra sectorului de informații. Studiarea acestor mecanisme, precum și a factorilor care afectează eficacitatea acestora este sensibilă și dificilă, cu o înaltă încărcătură politică, mai ales în contexte naționale precum cel al României, unde legăturile dintre politic și serviciile de informații figurează recurent în dezbateră publică, iar datele despre activitatea sectorului de informații și a interacțiunilor acestora cu celelalte instituții ale statului sunt dificil de obținut.

Capitolul setează obiectivele și limitele cercetării (vezi *supra*) și clarifică conceptele care stau la baza cadrului analitic al acestei lucrări – multe dintre ele având utilizări neunitare în literatură sau fiind chiar „esențial contestate” (democratizarea, democrațiile „consolidate” vs. „noi”, serviciile de informații, controlul civil-democratic, eficacitatea mecanismelor de control civil-democratic).

Capitolul 2 – Cadrul teoretic – creionează un cadru teoretic general al lucrării care să permită, pe de-o parte concentrarea pe instituții ca unitate de analiză și, pe de altă parte, surprinderea evoluției istorice a acestora. Astfel, cadrul teoretic al acestei lucrări este circumscris paradigmei noului instituționalism istoric, pe care îl conexează cu două concepte utile în explicarea modului de formare și

funcționare al instituțiilor – izomorfismul instituțional și dependența de cale.

Aduc în discuție utilitatea noului instituționalism istoric pentru studierea mecanismelor de control civil democratic, în special pentru înțelegerea schimbărilor instituționale, aceasta decurgând din versatilitatea paradigmei și abilitatea ei de a sintetiza și încorpora elemente specifice celorlalte două „noi instituționalisme” (instituționalismul bazat pe alegerea rațională și instituționalismul sociologic) în înțelegerea instituțiilor ca punte între interesul rațional al actorilor și factorii structurali cu care aceștia interacționează.

Pentru adaptarea acestui cadru teoretic la sectorul de informații, fac apel la literatura studiilor de intelligence și cea a relațiilor civil-militare, discipline care analizează în detaliu funcționarea a serviciilor de informații și modul în care acestea sunt supuse controlului civil democratic. Punctul de plecare este literatura din domeniul relațiilor civil-militare - cadrul general în care este tratată de obicei în literatură democratizarea serviciilor de informații este cel al relațiilor civil-militare. Cea mai mare parte a literaturii care tratează democratizarea în contextul relațiilor civil militare se concentrează, pe de-o parte, pe subordonarea forțelor armate autorității liderilor aleși, iar pe de altă parte, pe mecanismele care împiedică forțele armate să încalce normele democratice. Principala problemă identificată – „dubla provocare a controlului și eficacității, cei doi piloni principali ai relațiilor civil-militare în context democratic”.

Problema democratizării serviciilor de informații și a controlului civil-democratic a fost abordată preponderent în zona studiilor de intelligence, multe din conceptele și noțiunile vizate fiind împrumutate din sfera relațiilor civil-militare. Chiar dacă serviciile de informații, prin rolul lor primordial de informare a deciziei politice, au o mai mare intersecție cu procesele politice naționale (spre deosebire de forțele armate, care sunt „responsabile de apărarea țării, nu de guvernarea ei”), paralelele cu zona militară sunt numeroase – sectorul de informații este un sector opac, ultra-specializat, ghidat de norme de secretizare, și

având monopol asupra colectării și analizei de informații secrete, și asupra anumitor categorii de restrângere a drepturilor și libertăților cetățenești. Mecanismele de control civil-democratic nu reprezintă însă întotdeauna o preocupare predilectă pentru autorii din studiile de intelligence, o mare parte dintre ei îmbrățișând premisa excepționalității sectorului de informații.

Din literatura abordată, studiul extrage liniile generale ale cadrului analitic, identificând rolul în funcționarea mecanismelor de control civil-democratic a gestionării „moștenirii istorice”, a relației cu politicul, a dimensiunii externe, precum și a pârgurilor de control informal (societatea civilă și mass-media).

Capitolul 3 – Aspecte metodologice – cuprinde în primul rând premisele de la care pornește cercetarea:

- Serviciile de informații îndeplinesc un rol important în apărarea securității naționale a statelor democratice;
- Reformarea sectorului de informații și instituirea de mecanisme de control civil-democratic este o parte componentă a oricărui proces de democratizare, însă și cea mai dificilă;
- În cazul noilor democrații post-comuniste, trecerea la regimul democratic poate fi considerată o joncțiune critică – un punct zero, marcat de instabilitate politică și instituțională, în care construirea de noi instituții a fost făcută rapid, fără un proces suficient de reflecție sau de consultare publică;
- În contextul acestor tranziții „istoria contează”, iar urmărirea modului de formare a cadrului instituțional este utilă pentru explicarea modului în care acestea funcționează în prezent.

Capitolul creionează apoi cadrul analitic (inclusiv ipoteza, fazele cercetării și datele utilizate – vezi *supra*).

Capitolul 4 – Tipuri de control civil-democratic în statele membre UE și NATO – reprezintă faza comparată a cercetării și se axează pe următoarele state:

- democrații „mari” consolidate – Franța (Secțiunea 4.1) și Germania (Secțiunea 4.2);
- democrații „mici” consolidate – Belgia (Secțiunea 4.3), Portugalia (tranziție post-autoritarism; Secțiunea 4.4);
- democrații post-comuniste – Bulgaria (Secțiunea 4.5), Croația (tranziție post-conflict; Secțiunea 4.6), Ungaria (Secțiunea 4.7), Estonia (stat fost sovietic; Secțiunea 4.8).

Pentru fiecare, sunt trecute în revistă structura și modul în care au apărut mecanismele de control civil democratic aflate în prezent în funcțiune și provocările cu care acestea s-au confruntat de la adoptare.

Capitolul furnizează o serie de concluzii de etapă. În primul rând cele opt sisteme de control civil-democratic prezintă o relativă variabilitate, însă au și puncte comune – comisiile parlamentare specializate reprezintă o constantă, ca de altfel și resursele limitate de care dispun acestea – în mare parte dintre cazuri, comisiile nu au personal propriu, iar eficacitatea lor depinde de timpul pe care membrii ei, deputații, sunt dispuși să îl aloce. Pe de altă parte, în statele cu cadre robuste de control funcționează în paralel comisii specializate de experți, neparlamentare, care au în general resurse dedicate și un mandat clar.

În al doilea rând, reglementarea sectorului de informații – fie că este vorba despre clarificarea mandatului serviciilor de informații, fie de înființarea de mecanisme de control – nu are o tradiție îndelungată nici în democrațiile consolidate. În acest context, noile democrații post-comuniste au fost nevoite să se orienteze către sisteme mai vechi, însă mai puțin adaptate contextelor naționale est-europene, unde cultura politică democratică abia începea să fie conturată – unul dintre modele preferate a fost cel american. Au fost preluate doar anumite componente ale sistemelor consolidate (ex. comisiile parlamentare), fără o analiză a

ecosistemului instituțional din care acestea provin. Miza nu a fost o democratizare reală a sectorului de informații ci o minimă adecvare a cadrului de reglementare național pentru compatibilizarea acestuia cu cele ale statelor occidentale.

Capitolele 5 și 6 – România, respectiv **Polonia** – reprezintă două studii de caz în cadrul cărora aprofundez factorii ce afectează eficacitatea mecanismelor de control civil-democratic (variabilele independente ale studiului). Cadrele analitice nu sunt identice, acestea fiind adaptate în funcție de disponibilitatea datelor în cele două cazuri. Astfel, în cazul României, am pornit de la moștenirea comunistă (evoluția Securității după cel de-al doilea război mondial, cu urmărirea modului de organizare, a atribuțiilor și a relației cu Partidul Comunist), continuând cu evaluarea modului în care această moștenire a fost tratată post-1989. Am scos în evidență rolul cooperării externe în procesul de reformă, rolul mass-media și politizarea sectorului de informații. În cazul Poloniei, am plecat de la o evaluare similară a moștenirii comuniste (evoluția post-belică a Bezpieka până la finalul perioadei comuniste), abordând apoi în detaliu procesul de lustrare, deschiderea arhivelor fostelor structuri represive și modul de formare a noului cadru de reglementare al serviciilor de informații. M-am concentrat apoi pe relația sectorului de informații cu mediul politic și impactul acesteia asupra eficacității controlului civil-democratic. Tratarea diferită a celor două cazuri nu este un impediment, întrucât parcursurile României și Poloniei, deși aparent diferite, au elemente comune și au reușit să genereze cadre de control civil-democratic relativ similare – așa cum vom vedea, ambele state au evitat să realizeze, cel puțin în ceea ce privește sectorul de informații, o rupere clară de vechiul regim (lustrarea, dacă a existat, a fost inefficientă, primând menținerea în sistem a suficiente cadre cu expertiză astfel încât să fie asigurată funcționarea eficace a instituțiilor din sectorul de informații) și au preferat implementare de cadre de control executiv-ierarhic, celelalte posibile mecanisme fiind ineficace (controlul parlamentar) sau lipsind cu desăvârșire (controlul independent prin experți).

Capitolul 7 – Concluzii – pornește de la similitudinile dintre cazurile Poloniei și României și concluzionează că ambele state au avut de gestionat moșteniri istorice similare, însă în niciunul dintre cele două cazuri nu am observat o disociere neechivocă de vechiul regim. Implementarea efectivă a proceselor de lustrare a permis un anumit grad de continuitate instituțională vechilor structuri ale Securității, decidenții politici apreciind încă de la început că prioritatea procesului de tranziție este nu neapărat democratizarea, ci mai degrabă menținerea unui grad suficient de eficacitate a sectorului de informații. Principalele linii directoare ale proceselor de reformă au fost astfel: necesitatea stabilirii unui control ierarhic (civil, nu neapărat democratic); reformele sectorului de informații s-au concentrat pe creșterea eficacității, iar implementarea cerințelor democratice a fost „ceremonială” (consecința - consolidarea percepției că sectorul de informații poate fi legitimat doar prin propria eficacitate, nu prin sprijinul public).

Asfel, putem concluziona că moștenirea istorică post-comunistă și modul în care aceasta este gestionată în primii ani ai perioadei de tranziție este principalul factor determinant al eficacității mecanismelor de control civil democratic. Așa cum am arătat, efectul este în primul rând direct – în lipsa unor joncțiuni critice/crize semnificative de sistem (absente în toate statele post-comuniste analizate în acest studiu) prima configurație instituțională din perioada de tranziție și-a pus amprenta pe toate configurațiile ulterioare – reformele, atunci când au existat, nu au generat modificări esențiale pe dimensiunea democratică, ci, mai curând, pe cea a creșterii eficacității serviciilor de informații. Nu doar configurația instituțională este afectată, ci și modul de raportare la sectorul de informații al factorului politic și societății. Politicul tinde, în toate cazurile analizate, să urmeze tiparele regimurilor anterioare, prin accentuarea măsurilor de control executiv ierarhic și acomodarea superficială a cerințelor democratice, ducând la un ecosistem al mecanismelor de control civil-democratic puțin divers și ineficace, dar și la politizare și neîncredere în sistem la nivelul societății. Ineficacitatea politicului și a pârgurilor sale de control și lipsa acestora

de resurse (în principal expertiză) oferă un grad mai mare de autonomie serviciilor de informații, care preiau inițiativa în ceea ce privește propria reformă, care devine astfel un instrument de creștere a eficacității, nu unul care să contribuie la democratizare.

Capitolul abordează și perspective de continuare a cercetării, precum și implicații pentru politici publice în sectorul de securitate – concluziile utile pe acest palier fiind: i. cadrele legislative vagi/lacunare scad eficacitatea mecanismelor de control civil-democratic; ii. importul de instituții din democrații consolidate nu conduce în sine la cadre eficiente de reglementare a controlului civil-democratic; iii. autonomia birocratică a serviciilor de informații nu se bazează în mod necesar pe legitimarea publică a acestora; iv. sporirea controlului civil nu echivalează cu sporirea controlului civil-democratic.

4. Bibliografie selectivă

Agamben, Giorgio. 2005. „State of Exception”. University of Chicago Press, Chicago;

Andregg, Michael M. și Peter Gill. 2014. „Comparing the Democratization of Intelligence”, în *Intelligence & National Security*. 29 (4), p. 487-497;

Banu, Florian. 2016. „De la SSI la SIE. O istorie a spionajului românesc în timpul regimului comunist (1948 – 1989). București, Corint;

Banu, Florian și Liviu Țăranu. 2016. „Securitatea (1948 - 1989). Monografie. Vol. I”. Cetatea de Scaun, Târgoviște;

Ballast, Jan. 2018. „Merging pillars, changing cultures: Nato and the future of intelligence cooperation within the alliance”. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 31(4), p. 720-744;

Bellaby, Ross W. 2022. „Redefining the security paradigm to create an intelligence ethic”, în *Intelligence and National Security*, 37(6), p. 863-873;

Born, Hans și Aidan Wills. 2012. „Overseeing Intelligence Services. A Toolkit”, The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces/DCAF;

Bruneau, Thomas C., Florina Cristiana Matei și Sak Sakoda. 2009. „National security councils: Their potential functions in democratic civil-military relations”. *Defense and Security Analysis*, 25(3), p. 255–269;

Bruneau, Thomas C. și Kenneth R. Dombroski. 2014. „Reforming intelligence: The challenge of control in new democracies”, Center for Civil-Military Relations (CCMR) Publications;

Caparini, Marina. 2014. „Comparing the Democratization of Intelligence Governance in East Central Europe and the Balkans”. *Intelligence and National Security*, 29 (Martie), p. 489 – 522;

Caparini, Marina și Hans Born. 2007 „Democratic Control of Intelligence service. Containing Rogue Elephants”. Routledge, London:

Carpenter, Daniel P. 2001. „The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862 – 1928”. Princeton University Press. Princeton;

Coulthart, Stephen, Michael Landon-Murray și Damien Van Puyvelde (editori). „Researching National Security Intelligence. Multidisciplinary Approaches”, Georgetown University Press, Washington, D.C:

Croissant, Aurel și David Kuehn. 2017. „Reforming Civil-Military Relations in New Democracies. Democratic Control and Military Effectiveness in Comparative Perspectives”, Springer;

Denécé, Eric. 2016. „France: The Intelligence Services’ Historical and Cultural Context”, în De Graaff, Bob și James M. Nyce (editori). 2016. „The Handbook of European Intelligence Cultures”, Rowman & Littlefield, Maryland, p. 135 – 146;

Dover, Robert, Michael S. Goodman și Claudia Hilebrand. 2015. „Routledge Companion to Intelligence Studies”, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge;

Eriksson, Gunilla. 2018. „A Theoretical Reframing of the Intelligence–Policy Relation”. *Intelligence and National Security* 33(4): 553–561;

Gill, Peter. 2016. “Intelligence Governance and Democratization: A comparative Analysis of the Limits of Reform”. Routledge. London and New York;

De Graaff, Bob și James M. Nyce (editori). 2016. „The Handbook of European Intelligence Cultures”, Rowman & Littlefield, Maryland;

Gogolewska, Agnieszka. 2021. Transformation of State Security and Intelligence Services in Poland – A Job Still Unfinished, *Connections – the Quarterly Journal*, 20(1), p. 9 – 32.

Hall, Peter A. și Rosemary C. R. Taylor. 1996. „Political Science and the Three New Institutionalisms”, *Political Studies*, XLIV, p. 937 – 957.

Horne, Cynthia. 2014. „The Impact of Lustration on Democratization in Post-Communist Countries”. *International Journal of Transitional Justice*. 8(3); p. 506-507;

Huntington, Samuel P. 1957. „The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations”. Belknap Press;

Johnson, Loch K. (editor). 2007. „Strategic Intelligence: Understanding the hidden side of government”, Praeger Security International, Westport, Connecticut; London:

Kolaszyński, Mateusz și Dariusz Stolicki. 2023. „Regulatory Capture of Intelligence Oversight Committees: A New Method Applied to the Polish Case”; disponibil în SSRN, <https://ssrn.com/abstract=4428355>;

Lagasse, Phillipe și Stephen M. Saideman. 2019. „When Civilian Control is 'Civil': Parliamentary Oversight of the Military in Belgium and New Zealand”, *European Journal of International Security* 4(1), p. 20 – 40;

Lander, Stephen. 2004, „International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective”, *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (3), p. 481 - 493;

Lefebvre, Stéphane. 2016. „Poland’s Attempts to Develop a Democratic and Effective Intelligence System, Phase 1: 1989–1999”. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 29(3), p. 470-502;

March, James G. și Johan P. Olsen. 1984. „The New Institutionalism: Organisational Factors in Political Life”. *American Political Science Review* 78, p. 734 - 749;

Matei, Florin Cristiana și Bruneau, Thomas. C. 2011. „Policymakers and Intelligence Reform in the New Democracies”. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 24(4), p. 656 - 691;

Matei, Florina Cristiana, Carolyn Halladay și Thomas C. Bruneau (editori). 2012. „The Routledge Handbook of Civil-Military Relations”, Routledge, Londra și New York:

McCubins, Mathew D., Roger G. Noll și Barry R. Weingast. 1987. „Administrative procedures as instruments of political control”. *Journal of Law, Economics, and Organisation*, 3(2), p. 243-277;

Omand, David și Mark Pythian. 2018. „Ethics and Intelligence: A debate”, în *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 26(1), 38 - 63;

Persak, Krzysztof și Lukasz Kaminski. 2005. „A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe”, Institute for National Remembrance, Varșovia;

Pierson, Paul. 2000. „The Limits of Design: Explaining Institutional Origins and Change”. *Governance* 13(4): 475–99;

Powell, Walter W. și Paul J. DiMaggio. 1991. „The New Institutionalism in Organisational Analysis”. University of Chicago Press, Chicago:

Watts, Larry. 2001. „Intelligence Reform in Europe’s Emerging Democracies”. *Studies in Intelligence*, 48 (1), p. 11-25;

Wills, Aidan. 2010. „Understanding Intelligence Oversight”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF);

Wills, Aidan și Mathias Vermeulen. 2011. „Parliamentary Oversight of Security and Intelligence Agencies in the European Union”. Parlamentul European, Bruxelles: